

Ольга Коваленко

"Любецкий архив графа Милорадовича" і розвиток археографії в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.

Фамільні архіви українського дворянства, що походило здебільшого від козацької старшини, нобілітованої російським урядом у другій половині XVIII ст., вже на початку наступного XIX ст. потрапили в поле зору вітчизняних істориків. Перші публікації документів з фамільних архівів у тогочасній періодиці здійснили О. Маркович, М. Ханенко, О. Бодяньський, М. Судієнко¹. Проте найвагомішим у цій царині став доробок О. Лазаревського, який протягом півстоліття систематично друкував у періодичних виданнях і окремими книгами фамільні архівалії. Саме йому належав задум цілісного оприлюднення документів найцікавіших фамільних архівів старої України. Зокрема, у 1884 р. О. Лазаревський здійснив видання "Сулимовского архива", до якого увійшли документи чотирьох споріднених між собою шляхетських фаміль – Сулим, Скоруп, Єсимонтовських та Войцеховичів. Своєрідним продовженням цього видання став "Мотыженский архив", виданий О. Лазаревським у 1890 р., що містив документальну спадщину ще однієї гілки родини Сулим².

О. Лазаревський знав про існування великого фамільного архіву, який належав відомому громадському діячеві та історику Г. Милорадовичу (1839 – 1905). Вони познайомились ще у середині XIX ст., коли співробітничали з редакцією часопису "Черниговские губернские ведомости", й відтоді, як свідчить оприлюднене П. Федоренком та К. Лазаревською у 1927 р. листування, підтримували дружні відносини³. Г. Милорадович активно публікував документи з власного архіву, що зберігався у його фамільному маєтку в містечку Любеч, і набув репутації відомого археографа⁴.

Згодом архів Милорадовичів опрацював і описав П. Федоренко. Він, зокрема, засвідчив: "Архів Милорадовичів являє собою 181 окрему книжку, які опрацьовано в міцні палітурки з шкіряними корінцями. На корінцях золотом видруковано заголовки. Крім цього є дві папки з окремими документами. Такий вигляд архів має завдяки Г. Милорадовичу, який старанно збирав родові документи, систематизував їх по одноманітних групах, опрацьовував у палітурки". До цього слід додати власний архів Г. Милорадовича, що складався з 4 500 листів, 30 томів щоденника, 2 томів спогадів та інших документів⁵.

Відтак у Г. Милорадовича цілком закономірно виник задум започаткувати систематичну публікацію документів зі свого фамільного архіву. В усякому разі влітку 1883 р. цей сюжет з'явився у листуванні Г. Милорадовича з О. Лазаревським. Останній у червні 1883 р. писав: "Если бы Вы могли перевезти важнейшие бумаги а Киев, я бы сам до 15 сентября пересмотрел его и отобрал, что следует предать тиснению. Затем дело ограничилось бы перепискою... К весне и издание было бы готово. Вы только назначьте границы издания, т. е. сколько печатных листов желаете напечатать или суммою денег"⁶. Проте реалізація цього археографічного проекту затягнулася. Тільки 20 березня 1885 р. О. Лазаревський сповістив Г. Милорадовича: "Бумаги Ваши я уже пересмотрел"⁷. Минуло ще майже три місяці, перш ніж було узгоджено особу копіюста й суму його гонорару⁸. Проте і після цього справа рухалась украй повільно. "Все мечтаю о раннем или позднем появлении Архива гр. Милорадовича с портретом", – коректно нагадував Г. Милорадовичу О. Лазаревський на початку 1889 р.⁹

Зрештою, у грудні 1891 р. О. Лазаревський ще раз переглянув запропоновані Г. Милорадовичем документи і дійшов висновку, що "из них можно сделать том листов в 25 интересных в научном смысле бумаг". Водночас він зауважив: "Но издавать их я не решаюсь, имея очень мало времени свободно. Боюсь, что начав – затяну дело"¹⁰. Так воно й сталося – до безпосередньої реалізації цього проекту О. Лазаревський приступив тільки у вересні 1894 р.: "Я мог бы начать готовить редакцию сборника теперь же. Главное затруднение в переписке актов"¹¹. Водночас було досягнуто згоди щодо публікації "Любецкого архива графа Милорадовича" у додатках до "Киевской старины" починаючи з лютневої книжки за 1895 р., а потім у вигляді окремої книги¹².

Робота над збірником була побудована у такий спосіб: відібрані для публікації документи Г. Милорадович пересилав О. Лазаревському, який переглядав їх, передавав копіїсту, а потім здійснював археографічне опрацювання джерел. Підготовку видання супроводжували дискусії щодо його обсягу і змісту. Зокрема, О. Лазаревський висловлював побоювання щодо публікації "археологического балласта в виде юридических актов", адже, на його думку, "интересны бумаги исторического содержания или же хотя и юридического, но дающие сведения о явлениях крупных"¹³. Він також наполягав на першочерговому запровадженні у науковий обіг документів, "касающихся преимущественно быденной жизни", які б містили відомості "об умственном и нравственном уровне малороссийского общества", необхідні "для изучения быта, частного и общественного"¹⁴. Зрештою, усі проблеми були розв'язані, й протягом 1895 – 1898 рр. "Любецкий архив графа Милорадовича" став надбанням наукової спільноти та аматорів старовини¹⁵.

До збірника увійшло кілька документальних комплексів. Перший з них становили "Бумаги Чарнышей", які Милорадовичі успадкували "вместе с именьями". Вони містили цікаві відомості "о семейственных отношениях высшего сословия в старой Малороссии"¹⁶. Другий комплекс являв собою родинне листування А. Полуботок із зятем П. Милорадовичем та онукою Н. Лашкевич. На думку О. Лазаревського, воно "рисует нам частную жизнь новонародившегося тогда малорусского дворянства, причем особое внимание привлекает к себе типическое лицо умной и энергической Анастасии Полуботок, письма которой свидетельствуют о том значительном развитии, которое могла иметь малорусская женщина второй половины XVIII в."¹⁷. Третій комплекс складався з листів П. Милорадовича, що стосувалися здебільшого майнових і родинних справ. Вони, зокрема, свідчили про те, "на чем сосредотачивались интересы тогдашнего панского хозяйства" наприкінці XVIII ст.¹⁸ Нарешті, четвертий комплекс – "Любецкие акты (1637 – 1708 гг.)" містив юридичні документи, які "дают интересный материал для изучения юридического быта северозападного уголка Черниговщины, который, будучи защищен от соседей болотами, сохранял дольше других местностей архаические формы в общественном быту"¹⁹. У збірнику також було опубліковано портрети А. Полуботок, Г. Милорадовича та його дружини О. Милорадович (у дівоцтві Кочубей) кінця XVIII – початку XIX ст. і важливі в контексті оприлюднених документів фрагменти родоводів Чарнишів, Фридрикевичів, Леонтовичів та Полуботків²⁰.

У стислій передмові, що належала перу О. Лазаревського, було схарактеризовано зміст джерельних комплексів, але обійдено увагою методику передачі тексту пам'яток. Деінде по сторінках тексту доволі безсистемно розкидано примітки й коментарі до деяких документів²¹. Крім того, не уніфіковано заголовки і далеко не завжди наведено відомості про автентичність джерел. У книзі вміщено перелік опублікованих документів, але бракує іменного та географічного покажчиків.

Загалом, у першому випуску "Любецкого архива графа Милорадовича" у науковий обіг було запроваджено 200 документів XVII – XVIII ст. здебільшого з історії Північного Лівобережжя, що значною мірою зміцнило джерельну базу регіональної історіографії. Фахівці відзначили, що з-поміж них

представлені описи нерухомого і рухомого майна, тестаменти, дарчі записи, купчі, боргові розписки, заставні акти, судові рішення у земельних справах, а також офіційне й приватне листування²².

Передбачалося, що "систематическое издание" фамільних архівалій Г. Милорадовича триватиме й надалі, але реалізувати цей масштабний проект у повному обсязі не вдалося. Спершу на заваді постав брак коштів, потім – інші наукові проекти й невідкладні справи, до яких додалися проблеми зі здоров'ям – життєвий шлях О. Лазаревського та Г. Милорадовича добігав кінця ...

На жаль, продовжити започатковану О. Лазаревським та Г. Милорадовичем справу за сучасних умов неможливо – фамільний архів Милорадовичів на початку ХХ ст. був перевезений з Любеча до Чернігова і практично повністю загинув у серпні 1941 р. під час бомбардування міста нацистською авіацією. Рештки архіву Милорадовичів зберігаються нині у відділі фондів Чернігівського історичного музею ім. В.Тарновського й нещодавно були описані С. Половніковою²³.

Таким чином, "Любецкий архив графа Милорадовича", що у зв'язку з невідшкодовною втратою автентичних документів нині править за першоджерело, може розглядатися як спільний доробок О. Лазаревського та Г. Милорадовича і є важливою складовою вітчизняної археографічної спадщини.

1. Докладніше див.: *Папакін Г.В.* Архів Скоропадських: Фамільні архіви української родової еліти другої половини XVII – XX ст. та архівна спадщина роду Скоропадських. – К., 2004.

2. *Сарбей В.Г.* Історичні погляди О.М. Лазаревського. – К., 2004. – С. 55–59; *Швидько Г.К.* Фамільні архіви Гетьманщини: археографічний аналіз публікацій // Український археографічний щорічник. – К.; Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – С. 14–19.

3. Див.: Листи Олександра Лазаревського // Український археографічний збірник. – К., 1927. – Т. 2 – С. 264–370.

4. *Милорадович Г.* Акты, до маестностей Полуботковых относящиеся // Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1862. – Кн. 3. – Смесь. – С. 91–133; *Його ж.* О роде дворян Полуботок. – К., 1870. – С. 23–65; *Його ж.* Акты фамилии Полуботок с 1669 – 1734 г.: Из архива графа Милорадовича. – Чернигов, 1889; *Його ж.* Материалы для истории Малороссии: Из архива графа Милорадовича. – Чернигов, 1890; та ін.

5. Див.: *Коваленко О.Б.* Праця П.К. Федоренка "Архів Милорадовичів" // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 150–154.

6. Листи Олександра Лазаревського ... – С. 314.

7. Там само. – С. 318.

8. Там само.

9. Там само. – С. 325.

10. Там само. – С. 334.

11. Там само. – С. 346.

12. Там само. – С. 347.

13. Там само. – С. 347–348.

14. Там само. – С. 350, 352–353.

15. Там само. – С. 355–357, 360–361.

16. Любецкий архив графа Милорадовича. – К., 1898. – Вип. 1. – С. I.

17. Там само. – С. II.

18. Там само. – С. II–III.

19. Там само. – С. III.

20. Там само. – С. IV–V.

21. Там само. – С. 6, 49–51, 63, 85, 93–94, 96, 98, 108, 111, 113, 122, 125, 126, 136, 149, 150, 159, 161, 199, 201.

22. Див.: *Швидько А.К.* Анализ источников по социально-экономической истории Левобережной Украины (вторая половина XVII – первая половина XVIII вв.). – Днепропетровск, 1981. – С. 97–98; *Її ж.* Актовые документы по истории городов Левобережной Украины XVII – XVIII веков в фамильных архивных комплексах // Историографические и историко-ведческие проблемы отечественной истории: Межвузовский сборник научных трудов. – Днепропетровск, 1985. – С. 106; *Папакін Г.* Фамільні архіви української еліти: склад, зміст, доля у XIX ст. // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2003. – С. 36, 46.

23. *Половнікова С.* Архів Милорадовичів у зібранні Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського: Каталог колекції // Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. – Чернігів, 2005. – Вип. 5. – С. 46–65.